

Viškovi radne snage u poljoprivredi Jugoslavije

Dr Ivan Klauzer

Jedan od bitnih elemenata u analizi utvrđivanja opsega radne snage jeste višak radne snage u poljoprivredi. Nedovoljna zaposlenost radne snage se, kao posljedica relativne prenaseljenosti, prvenstveno pojavljuje u poljoprivrednoj djelatnosti. Marks je relativno suvišno stanovništvo svrstao u tri kategorije. »Aktivno suvišno stanovništvo postoji u svim mogućim nijansama. Svaki radnik spada u nj za ono vrijeme dok je zaposlen upola ili nikako. Osim velikih periodičnih oblika, koje relativna prenaseljenost dobiva smjenama faza industrijskog ciklusa, tako da je čas akutna — u vrijeme kriza — a čas kronična — u vrijeme slabog posla, ova prenaseljenost ima tri stalna oblika: tekući, latentni i stagnantni.«¹

U našim razmatranjima zainteresirani smo prvenstveno za latentni oblik relativne prenaseljenosti koji se manifestira u poljoprivredi, o čemu Marx kaže: »Zato se jedan dio seoskog stanovništva stalno nalazi pripravan da uskoči u gradski ili manufakturni proletarijat, i samo vreba povoljnu priliku za taj preobražaj.«² Međutim, pobjeda socijalističkog sistema privrede, podruštvođenje sredstava za proizvodnju i uvođenje planske privrede stvara preduslove da svaki radno sposoban čovjek, prema svojim sposobnostima učestvuje u društvenoj reprodukciji. Ovo zahtijeva i korjenite promjene u proizvodnim odnosima i u strukturi proizvodnih snaga u poljoprivredi, koja je bila osnovna privredna grana u predratnoj Jugoslaviji. Tzv. puna zaposlenost je osnovni uvjet da svaki radno sposoban čovjek može učestvovati u društvenoj reprodukciji, naravno prema svojim sposobnostima. Međutim, u procesu društvene reprodukcije na raznim nivoima dolazi do pojave viška radne snage u datoj proizvodnoj jedinici, a taj se višak u najvećoj mjeri i apsolutno i relativno pojavljuje u poljoprivredi. Ovaj višak radne snage je često puta i objektivna i subjektivna kočnica razvoja proizvodnih snaga, a posebno djeluje na razvoj produktivnosti rada. Naime, uz postojeći »višak« radne snage veoma se teško može govoriti o punoj zaposlenosti, što je jedan od preduvjeta za povećanje produktivnosti rada. Uočivši ovu činjenicu naši planski organi su se usredsredili na utvrđivanje kako ukupnog

¹ Karl Marx: *Kapital*, I, Kultura Zagreb, 1947. str. 570.

² Karl Marx: *Ibidem*, str. 571.

tako i »slobodnog« opsega radne snage u kome pretežni dio sačinjavaju nedovoljno zaposleni poljoprivrednici.

U ekonomskoj teoriji u svijetu ima mnogo pokušaja utvrđivanja viška stanovništva u poljoprivredi. I kod nas u novije vrijeme ima nekoliko takvih pokušaja. Sasvim je razumljivo da su autori za utvrđivanje »viška« primijenili i razne metode koje ćemo prikazati u ovom članku.³

Autori rada »Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima Jugoslavije« su u svojoj studiji pošli od utroška živog ljudskog rada po pojedinim proizvodima ili grupama proizvoda u biljnoj proizvodnji, odnosno po grlu različitih vrsta stoke za stočarstvo i to stoga da bi mogli utvrditi fondove rada.

Kao prvo, autori su definirali raspoloživi fond rada kao proizvod broja radnosposobnih članova, odnosno poljoprivredne radne snage na gospodarstvima, i u toku godine potencijalno mogućeg broja radnih dana u poljoprivredi. Potreban fond rada definiran je kao funkcija utroška rada po pojedinim proizvodima ili grupama proizvoda i vrstama stoke i njihovog ukupnog zbira, uključujući ovdje posebno ratarsku, voćarsko-vinogradarsku i stočarsku proizvodnju. Pri utvrđivanju potrebnog fonda rada autori definiraju i periode maksimalne nagomilanosti tj. tzv. radne špice u poljoprivredi. Iz razlike ova dva fonda rada dobiva se bilansa poljoprivredne radne snage koja pokazuje postojanje viška ili manjka radne snage. Višak odnosno rezerva radne snage, definirana je kao radna snaga za koju se sa sadašnjim sredstvima za poljoprivrednu proizvodnju i u današnjim uslovima rada ne može naći dovoljno zaposlenja. Nadalje, ova rezerva definirana je kao apsolutna tj. kao višak i u periodu najveće nagomilanosti radova u poljoprivredi i kao sezonska sa dovoljnom zaposlenošću samo u periodu nagomilanosti radova, a u ostalim vremenskim periodima samo djelomično zaposlena.

Raspoloživi fond rada utvrđen je na temelju mogućeg broja dana rada u toku godine (ili u toku odgovarajućeg vremenskog perioda) i mogućeg godišnjeg angažiranja ukupnog broja radnosposobnih članova porodice tj. poljoprivredne radne snage na individualnim gospodarstvima.

Nakon što je utvrđen mogući broj radnih dana u godini, autori utvrđuju raspoloživi fond rada na individualnim gospodarstvima na bazi ukupnog broja radne snage po spolu i starosti s pomoću niza konverzionih indeksa, uzimajući jednom u obzir cjelokupno stanovništvo starije od 15, a drugi puta samo stanovništvo od 15—60 godina. Na ovaj način utvrđen je raspoloživi fond rada u satima na bazi 10-satnog radnog dana (vidi tabelu I u prilogu).

Potrebni fond rada prikazan je u kumulativnom iznosu za čitavu godinu, ali posebno uzimajući utrošak rada za pojedine periode kada je potrebno maksimalno angažiranje radne snage. U utvrđivanju potrebnog fonda rada centralno pitanje bilo je utvrđivanje normativa utroška rada koje je vršeno diferencirano po područjima i dalo različite normative za svako područje.

³ Na području istraživanja viška radne snage ističu se radovi Nikole Čobeljića, Koste Mihajlovića, Miloša Macure, Vladimira Figenvalda, D. Stankovića, Laze Sokolova i najnoviji rad *Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima Jugoslavije* izrađen u Institutima Zajednice naučno-istraživačkih ustanova za ekonomiku poljoprivrede. Htjeli bismo napomenuti da nam nije ovdje cilj prikazati ove radove, kao i radove niza drugih autora, nego ćemo koristiti podatke iz rada Zajednice naučno-istraživačkih ustanova za ekonomiku poljoprivrede koji je najobuhvatniji. Stoga ćemo dati i kratak prikaz metoda utvrđivanja »viška« primijenjenih u tome radu. Rad je objavila Zajednica naučno-istraživačkih ustanova za ekonomiku poljoprivrede, u Skopju 1964. g.

Na osnovu ovih normativa izračunat je potrebni fond rada (vidi tabelu II u prilogu).

Na osnovu analize zaposlenosti po pojedinim područjima došlo se do prosječne godišnje zaposlenosti jedne osobe u poljoprivredi (vidi tabelu III u prilogu).

Prema podacima koje imamo u tabeli III možemo dati ocjenu stepena zaposlenosti⁴ pojedinog poljoprivrednika u područjima. Najveći stepen zaposlenosti poljoprivrednika je u Sloveniji, zatim u Makedoniji i Vojvodini. U ovim područjima je stepen zaposlenosti iznad općejugoslavenskog prosjeka, što pokazuju indeksi u drugoj koloni. Na ostalim područjima je stepen zaposlenosti niži. S obzirom na stepen zaposlenosti ostala područja možemo ovako poredati: Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, uža Srbija i Kosmet, gdje je stepen zaposlenosti najniži.

Iskorištenost raspoloživog prosječnog broja radnih dana je također najveća u Sloveniji, gdje je od raspoloživog fonda iskorišteno oko 80% radnih dana. Također viši procenat iskorištenosti nalazimo još u Vojvodini (65%), Makedoniji (64%) i Hrvatskoj (64%). U ostalim područjima iskorištenost je ispod 60% i to u Bosni i Hercegovini (57%), uжоj Srbiji (55%), Crnoj Gori (53%) i u Kosmetu samo (47,66%).

Iako su nas raspoloživi podaci u tabeli II odveli u eksplikacije nekih veoma interesantnih odnosa, moramo se vratiti na naš osnovni zadatak, a to je utvrđivanje viška radne snage, koji su autori izvršili tako da su izračunali razliku između raspoloživog i potrebnog fonda rada i razliku podijelili sa mogućim brojem sati jednog zaposlenog u toku godine. Na taj način je utvrđen »višak« radne snage u poljoprivredi u dvije varijante i to prva za ukupno stanovništvo od 15 godina na više i druga za stanovništvo od 15—60 godina (Vidi tabele IV i V u prilogu).

Na osnovu datih elemenata u studiji uzevši u obzir naše ispravke nekih podataka (vidi primjedbe uz tabelu I u prilogu), izračunali smo raspoloživi fond radne snage izražen u broju stanovnika i to na temelju raspoloživog broja sati iz tabele I u prilogu (kolone 1 i 4), a na temelju podataka iz tabele II u prilogu o potrebnom fondu radnog vremena, izračunali smo potreban broj radne snage, ali ne uzimajući u obzir periode maksimalnog opterećenja. Ove podatke dajemo u našoj tabeli 1.

Podaci u tabeli 1 pokazuju nam ispravljeno stanje raspoloživog fonda, potrebnog fonda i viška fonda radne snage u Jugoslaviji kao cjelini i u pojedinim njenim područjima. Vidimo da se dvije primijenjene varijante međusobno razlikuju za 550 tisuća osoba. Uzgred napominjemo da i sami autori spomenute studije u svojim proračunima smatraju da je druga varijanta, koja je manja po iznosu viška radne snage, realnija.

U ustanovljivanju raspoložive radne snage autori studije su pošli od popisa individualnih poljoprivrednih gospodarstava i primijenili broj poljoprivrednika iz tabele 1 u Biltenu 263 SZS. Prema uputama u ovom biltenu kao poljoprivrednici popisani su članovi (muškog i ženskog spola) koji su po glavnom zanimanju poljoprivrednici i rade na svom gospodarstvu. U poljoprivrednike su uključene i žene, koje pored rada u kući povremeno obav-

⁴ Pod pojmom »stepen zaposlenosti« ovdje se podrazumijeva prosječan broj dana koliko svaki poljoprivrednik radi.

ljaju poljoprivredne radove na gospodarstvu. Pošto je u tom broju obuhvaćeno stanovništvo starije od 15 godina a bez gornjeg starosnog limita, autori su prišli korekciji na bazi starosne strukture i dobili korigirani broj poljoprivredne raspoložive radne snage koji je, sasvim jasno, nešto manji od stvarnog ustanovljenog broja u popisu. Od tog korigiranog broja poljoprivrednika se pošlo u izračunavanju viška poljoprivrednog stanovništva.

Tabela 1

Raspoloživi fond radne snage za I i II varijantu i potrebni fond radne snage bez maksimalnog opterećenja

Područje	Raspoloživi broj osoba u varijantama		Potrebni broj osoba bez obzira na varijante	Višak u poljoprivredi			
	I	II		I varijanta		II varijanta	
				broj	%	broj	%
Uža Srbija	1 678 218	1 515 067	915 661	762 557	45,4	99 406	39,5
Vojvodina	495 833	428 898	329 862	165 971	33,4	99 036	23,0
Kosmet	267 685	251 089	127 619	140 066	52,3	123 470	49,1
Hrvatska	1 248 274	1 103 750	755 340	492 934	39,4	348 410	31,5
Slovenija	276 804	221 442	220 429	56 375	20,3	1 013	0,5
Bosna i Hercegovina	914 500	854 147	519 602	394 898	43,1	334 545	30,1
Makedonija	367 027	339 052	235 148	131 879	35,9	103 904	30,6
Crna Gora	130 540	115 397	68 631	61 909	47,4	46 766	40,5
Jugoslavija	5 378 881	4 828 842	3 172 292	2 206 589	41,0	1 656 550	34,3

U drugoj varijanti se pošlo također od korigiranog broja poljoprivrednika na individualnim gospodarstvima, samo ovaj put uz gornji limit koji je iz objektivnih razloga postavljen na 60 godina starosti. Ovo je bilo uvjetovano raspoloživim podacima i autori ističu da bi u pravilu gornji limit trebalo postaviti sa 65 godina.

Uz već uočene i ispravljene računске greške smatramo da je bitan nedostatak ovog rada u tome što su autori kod svojih proračuna uzeli kao bazu ukupnu poljoprivrednu radnu snagu kako je ona definirana u popisu individualnih poljoprivrednih gospodarstava. Smatramo naime, da se viškom radne snage u toj djelatnosti može smatrati ona osoba, koja ostaje bez rada u uslovima optimalne zaposlenosti onih koji su aktivni u toj djelatnosti. To znači da se ustanovljenju viška radne snage mora prići sa stajališta aktivnog stanovništva u toj djelatnosti. Prihvaćamo metodu ustanovljenja potrebne radne snage (tabela II u prilogu), no smatramo da je raspoloživi broj radne snage onaj koji je »aktivan« u poljoprivredi. Sasvim je sigurno da se postavlja pitanje, a kakvo je to »aktivno« stanovništvo u poljoprivredi, kakva mu je struktura, iz čega se sastoji itd.? Tu postoje dvije mogućnosti i to da se pođe od broja aktivnog stanovništva u poljoprivredi, ili da se pođe od broja aktivnih osoba po zanimanjima i da se u relevantnu grupu uvrste poljoprivrednici i ribari.

Nama se čini da su obje ove alternative, i aktivno stanovništvo u poljoprivredi i poljoprivrednici i ribari po zanimanju, kao polazna baza za izračunavanje realnije, nego alternativa koja je primijenjena u spomenutoj studiji. Naime, poznata je definicija aktivnog stanovništva prema kojoj se

aktivnim smatraju sva lica koja obavljaju neko zanimanje i na taj način sebi osiguravaju sredstva za život, uključujući i lica koja privremeno ne obavljaju svoje zanimanje, jer su nezaposlena, ispunjavaju vojnu obavezu, lišena su slobode itd. Kod određivanja zanimanja u načelu se uzimala u obzir vrsta poslova koje lice obavlja u vrijeme popisa, no ako je neko lice obavljalo poslove na osnovu kojih bi se moglo uzeti da ima dva ili više zanimanja, zanimanje se takvom licu određivalo na osnovu poslova na koje je trošilo veći dio radnog vremena.⁵

Prihvatio li koncepciju »aktivnog« stanovništva, izvrgavamo se opasnosti da u poljoprivredno aktivno stanovništvo uključimo i nepoljoprivrednike koji su zaposleni u poljoprivrednoj djelatnosti, što bi svakako dalo također jedan nerealan broj »raspoložive radne snage u poljoprivredi« i stoga smatramo da je i koncepcija »aktivnog« stanovništva nedovoljno precizna. Smatramo da treba prihvatiti kao polaznu bazu proračuna broj lica koja su po zanimanju poljoprivrednici i ribari, na što se može dati samo jedan prigovor, a to je, da su podaci o poljoprivrednicima i ribarima objavljeni zajedno sa brojem zaposlenih u šumarstvu. Ovaj se nedostatak može otkloniti tako da se izdvoje zaposleni u šumarstvu i tako dobije stvarna radna snaga u poljoprivredi i ribarstvu koja je raspoloživa u toj djelatnosti. Podatke prema ovim koncepcijama dajemo u tabeli 2.

Tabela 2

Radna snaga u poljoprivredi prema koncepciji aktivnog stanovništva i poljoprivredne radne snage na individualnim gospodarstvima

Područje	Poljoprivrednici, ribari i šumski radnici	Aktivni u poljoprivredi	Poljoprivredna radna snaga (popis 1960)	Zaposleni u šumarstvu	Stvarna radna snaga u poljoprivredi (kol. 1—kol. 4)
0	1	2	3	4	5
Uža Srbija	1 580 115	1 569 545	1 713 548	9 987	1 570 128
Vojvodina	430 640	454 997	497 565	3 080	427 560
Kosmet	240 485	235 571	278 259	1 750	238.735
Hrvatska	988 121	977 342	1 259 424	31 757	956 364
Slovenija	284 257	281 343	363 129	8 590	275 667
Bosna i Hercegovina	788 950	747 074	956 257	32.671	756 279
Makedonija	328 324	322 308	383 474	2 226	326 098
Crna Gora	90 497	86 676	133 613	1 095	89 402
Jugoslavija:	4 731 389	4 674 856	5 585 269	91 156	4 640 233

Izvor: Statistički bilten, br. 250 i 263 i Revidirani podaci radne snage od 1952—1962. godine.

Podaci iz kolone 5 u tabeli 2 pokazuju, prema našem mišljenju, najrealniji broj »raspoložive« radne snage u poljoprivredi, jer su zasnovani na broju onih stanovnika koji su se u popisu 1961. godine izjasnili da su aktivni poljoprivrednici ili ribari, pa prema tome, u pravilu, i sposobni za transfer iz

⁵ Vidi detalje o tome: Statistički bilten br. 223 i 250 u »Objašnjenjima-Napomenama«, SZS, Beograd 1962.

poljoprivrede u nepoljoprivredne djelatnosti. Kažemo u pravilu, jer i među njima ima osoba starijih od 50 godina, koji, po našem mišljenju, više nisu potencijalna radna snaga za transfer iz poljoprivrede. Naime, osobe u toj starosti je vrlo teško podvrći postupku dokvalifikacije, pa se kao poljoprivrednici u nepoljoprivrednim djelatnostima mogu javljati samo kao nekvalificirani radnici, a takvih je u našoj privredi koja se intenzivno razvija potrebno sve manje. Zbog toga problem nije tako jednostavan kako u prvi mah izgleda. S druge strane, ako iz poljoprivrede odlaze »mlađi« ljudi, što je u pravilu slučaj u zadnje 3—4 godine, poljoprivreda ostaje bez najproduktivnijeg dijela radne snage. Zbog toga se u našoj zemlji i osjeća pad produktivnosti proizvodnje u poljoprivredi počevši od 1959/1960. godine. U budućnosti to može imati i teže posljedice nego do sada. Stoga teoretski višak radne snage u poljoprivredi nije i višak koji je u potpunosti spreman za transfer iz poljoprivrede u druge privredne djelatnosti. Ipak je potrebno istaknuti da nam raspoloživi podaci ne daju mogućnosti za egzaktno utvrđivanje ovog broja radne snage.

Višak radne snage prema našoj koncepciji, a bez korekcije s obzirom na starost, dajemo u tabeli 3.

Tabela 3

Višak radne snage u Jugoslaviji i njenim područjima na bazi zanimanja iz popisa 1961. godine

Područje	Stvarna radna snaga u poljoprivredi	Potrebna radna snaga u poljoprivredi	Višak radne snage (kol. 1 minus kol. 2)	% viška od stvarne radne snage
0	1	2	3	4
Uža Srbija	1 570 128	915 661	654 467	41,68
Vojvodina	427 560	329 862	97 698	22,85
Kosmet	238 735	127 619	111 116	46,54
Hrvatska	956 364	755 340	201 024	21,02
Slovenija	275 667	220 429	55 238	20,04
Bosna i Herceg.	756 279	519 602	236 677	24,75
Makedonija	326 098	235 148	90 950	27,89
Crna Gora	89 402	68 631	20 771	23,23
Jugoslavija	4 640 233	3 172 292	1 467 941	31,64

Izvor: Tabela II u prilogu i prethodna tabela 2.

Kao što nam podaci iz kolone 4 gornje tabele pokazuju, postotak viška poljoprivrednog stanovništva nije toliko velik, koliko je prikazan u spomenutoj studiji, čije smo podatke preračunali i prenijeli u našu tabelu 1. Čak i bez korekture po starosti naš proračun pokazuje višak od 31,64%, dok su viškovi prema I varijanti ocijenjeni sa 41,0%, a prema II varijanti sa 34,3%.

Htjeli bismo ovdje napomenuti da u dosadašnjim izlaganjima nismo obraćali pažnju na tzv. periode nagomilanosti, na što ćemo se osvrnuti na kraju ove naše procjene viška stanovništva u poljoprivredi.

Ako bismo htjeli uzeti u razmatranje i starost, u tom slučaju nam se postavlja nekoliko problema koje treba raščistiti. Prvo je pitanje radne sposobnosti najmlađih i najstarijih. Ako su najmlađi i najstariji aktivni u poljoprivredi obračunati koeficijentom radne sposobnosti manjim od 1,0, što znači da osoba kao jedinka u poljoprivredi nije obračunata kao proizvodna jedinica, tada se postavlja pitanje da li je ovakva jedinica ona koja treba kao »višak« da bude predviđena za transfer iz poljoprivrede u nepoljoprivredne djelatnosti. Po našem mišljenju ovakav bi transfer doveo do slabljenja produktivnosti u djelatnostima u koje bi se ova radna snaga prelila.

Drugo pitanje koje se postavlja je mogućnost okvalificiranja ove radne snage. Problem se postavlja dvovrsno i to različito za najmlađe a različito za starije. Dok je mlađe upravo neophodno uputiti na sticanje kvalifikacije, dotle se stariji i ne mogu uputiti na sticanje kvalifikacije, o čemu smo već naprijed nešto rekli. To praktički znači da iz viška za prelijevanje iz poljoprivrede u nepoljoprivredne djelatnosti treba isključiti osobe koje su u najmanju ruku starije od 45—50 godina. To ujedno znači da bi se višak stanovništva iz poljoprivrede, čak i uz našu soluciju od 1,467.941, u pravilu morao ostvariti iz kategorije stanovništva od 15—40 godina starosti. Međutim, ovakvo odvajanje mladih generacija iz poljoprivredne osiromašuje poljoprivredu s proizvodno-potencijalnim generacijama i prepušta je starijim poljoprivrednicima, koji teško prihvaćaju nove, napredne radne procese u poljoprivrednoj proizvodnji, što nužno dovodi do smanjenja poljoprivredne proizvodnje. Neke analize koje su vršene za manje teritorije jasno pokazuju takvu tendenciju.

Treće pitanje koje iz ovoga sklopa proizlazi, jeste pitanje radne sposobnosti radne snage koja ostaje u poljoprivredi. Prema sadašnjim tendencijama napuštanja poljoprivrede, a također i prema potrebama za radnom snagom u nepoljoprivrednim djelatnostima, sa sela odlazi pretežno mlada radna snaga. To mijenja odnose u poljoprivredi u kojoj ostaje mahom starija radna snaga čija je radna sposobnost mjerena koeficijentom manjim od 1,0. Prema tome, potreban broj radne snage u poljoprivredi, a koji je determiniran sa 3,172.292 osobe, mora se povećati. S druge strane ističe se da je nužno smanjiti višak radne snage. Međutim, ustanovljeni višak od 1,467.941 osobe je »računski« višak, ali ne i stvarni. Čak i kad bismo koncedirali odlazak iz poljoprivrede samo mladih generacija vidimo da višak ne bi iznosio niti 1,467.941, nego manje, a kamoli 2,206.589 osoba, koliko autori spomenute studije dobivaju po prvoj varijanti.

Uzevši u obzir samo ove činjenice, a na temelju ranije date analize starosne strukture našeg stanovništva, smatramo da bi uz korekciju po starosti, broj viška radne snage u poljoprivredi po našoj koncepciji iznosio svega 1,394.544 tj. za oko 5% manje nego što iznosi računski procijenjeni višak od 1,467.941 osobe.

Na kraju se želimo osvrnuti i na potreban broj radne snage u periodu nagomilanosti poljoprivrednih poslova u studiji Zajednice naučnoistraživačkih ustanova za ekonomiku poljoprivrede. Iz postavki koje su autori iznijeli u svojoj studiji oni razlikuju dva perioda nagomilanosti radova u kojima je potreban dodatni fond (vidi tabelu II u prilogu, zadnje dvije kolone).

⁶ Vidi radove Ekonomskog instituta iz Zagreba: *Uzroci privrednog zaostajanja i putovi daljnjeg razvoja jadranskog otočja i Stanovništvo otoka Lastovo.*

Iz prikazanih podataka je vidljivo da u II periodu nagomilanosti dodatni fond rada iznosi veći broj sati, pa ćemo naša razmatranja koncentrirati na ovaj fond, jer obuhvaćajući njega, obuhvatili smo i prvi period koji zahtijeva manji dodatni fond rada. Prema podacima iz spomenute tabele, dodatni fond rada prema normama iz studije daje slijedeću sliku.

Tabela 4

Dodatni fond rada za II period nagomilanosti

Područje	Stvarno raspoloživa radna snaga	Normalno potrebna radna snaga	Dodatni fond radne snage	Ukupno potrebna radna snaga	Višak radne snage
Uža Srbija	1 570 128	915 661	121 989	1 037 650	532 478
Vojvodina	427 560	329 862	65 697	295 559	32 001
Kosmet	238 735	127 619	16 248	143 867	94 868
Hrvatska	956 364	755 340	115 066	870 406	85 958
Slovenija	275 667	220 429	31 265	251 694	23 973
Bos. i Herc.	756 279	519 602	58 396	577 998	178 281
Makedonija	326 098	235 148	30 161	265 309	60 789
Crna Gora	89 402	68 631	6 596	75 227	14 175
Jugoslavija	4 640 233	3 172 292	445 418	3 617 710	1 022 523

Izvor: Tabele II u prilogu i tabela 2 iz ovog rada.

Ako bismo uzeli u obzir i period nagomilanosti radova u poljoprivredi, tada bismo mogli kao višak iskazati samo nešto više od jednog milijuna osoba u poljoprivredi, odnosno ako i na ovu cifru od 1,022.523 osoba viška primijenimo ono što smo već rekli o starosti radne snage u poljoprivredi, morali bi i ovaj višak smanjiti za daljih 25—30 tisuća. Prema tome, višak bi iznosio tek nešto blizu jedan milijun stanovnika.

Iako ovaj višak iznosi svega 22% od stvarno raspoložive radne snage u poljoprivredi i kao takav u krajnjoj liniji ekonomski odgovara, ipak je prema našem mišljenju ovaj višak nerealan tj. premalen, s obzirom na stvarno stanje. Naime, u poljoprivredi nužno mora ostati i jedan dio ženske radne snage koja inače pretežno vrši domaćinske poslove, ali je uvijek u mogućnosti da uskoči u periodima nagomilanosti radova. Npr. prema podacima popisa individualnih poljoprivrednih gospodarstava iz 1960. godine evidentirano je čak 1,809.076 žena, koje povremeno rade u poljoprivredi. Čini nam se, da upravo ova činjenica ne opravdava uvođenje dodatne radne snage u tzv. periodima nagomilanosti radova. Dakle, uz uvjet ostajanja normalno potrebne radne snage u poljoprivredi periodima nagomilanosti radova ne bi trebali predstavljati nepremostivi problem. To znači da se u našoj zemlji definitivno može računati sa oko 1,395.000 viška radne snage u poljoprivredi.

Naša se analiza do sada odnosila manje ili više samo na Jugoslaviju u cjelini, ali kako su podaci dati i za pojedina područja, nije teško iz raspoloživih podataka vidjeti i osnovne odnose ove pojave po područjima. No ipak, pored ove mogućnosti, smatramo da će biti od interesa da se prikažu neke osnovne analitičke proporcije ove pojave u odnosu na ukupno stanovništvo po područjima. Podatke o ovome dajemo u našoj narednoj tabeli.

Tabela 5

Ukupan broj stanovništva, stvarne radne snage i viška u poljoprivredi i učešće svakog područja u postocima

Područje	Ukupan broj stanovnika prema popisu 1961.		Stvaran raspoloživi broj radne snage u poljoprivredi		Stvarni višak radne snage nakon korekcije po starosti	
	broj	%	broj	%	broj	%
0	1	2	3	4	5	6
Uža Srbija	4 823 274	26,00	1 570 128	33,84	621 744	44,58
Vojvodina	1 854 965	10,00	427 560	9,21	92 813	6,66
Kosmet	963 988	5,20	238 735	5,14	105 560	7,57
Hrvatska	4 159 696	22,42	956 364	20,61	190 973	13,69
Slovenija	1 591 523	8,58	275 667	5,94	52 476	3,76
Bos. i Hercegovina	3 277 948	17,67	756 279	16,30	224 843	16,12
Makedonija	1 406 003	7,58	326 098	7,03	86 402	6,20
Crna Gora	471 894	2,55	89 402	1,93	19 733	1,42
Jugoslavija	18 549 291	100,00	4 640 233	100,00	1 394 544	100,00

Iz podataka gornje tabele, naročito iz kolona 2, 4 i 6, mogu se zapaziti znatne disproporcije kako u distribuciji stvarne radne snage tako i viška radne snage. U relativno najpovoljnijoj situaciji je Slovenija, gdje se pokazuje najmanji višak radne snage. Naime, relativno učešće Slovenije u ukupnom stanovništvu je daleko veće nego njeno relativno učešće u ukupno stvarno raspoloživoj radnoj snazi i viškovima. Slično stanje pokazuju još i Crna Gora, Hrvatska i Vojvodina. Posebnu skupinu čine Bosna i Hercegovina i Makedonija koja pokazuje približno podjednako relativno učešće, u sve tri kategorije stanovništva u Jugoslaviji (u ukupnom stanovništvu, u ukupnoj stvarnoj raspoloživoj radnoj snazi i u ukupnom stvarnom višku radne snage).

Sasvim su oprečni odnosi ovih kategorija u Kosmetu i užoj Srbiji. Kosmet, u odnosu na učešće svojeg ukupnog stanovništva u cjelokupnom jugoslavenskom stanovništvu, ima skoro za polovinu veće relativno učešće svojeg viška u ukupnom višku radne snage u Jugoslaviji, dok uža Srbija pokazuje skoro dvostruko veće učešće svojeg viška u ukupnom višku radne snage u Jugoslaviji, u odnosu na učešće njenog stanovništva u cjelokupnom stanovništvu Jugoslavije.

Ove činjenice nas upućuju na konstataciju da problematika viška radne snage u poljoprivredi nije tako jednostavna kako izgleda. Naime, očigledno je da je upravo taj problem najbolniji u našim najzaostalijim područjima, te se time kompleks problema koji determiniraju zaostalost jednog područja povećava. Višak poljoprivrednog stanovništva samo još potencira zaostalost manje razvijenih područja. Sasvim je logično da se ovom problemu, po našem mišljenju, treba prići u duhu sugestija Odbora za pitanje rada Saveznog vijeća Savezne skupštine: »...da se ispituju mogućnosti zapošljavanja seoskog stanovništva u mjestu njihovog stalnog boravka. Veliki broj ljudi koji su doskora živjeli od poljoprivredne proizvodnje mogao bi sa zemljoradničkim zadrugama i poljoprivrednim ekonomijama zasnovati stalni radni odnos ili u kooperaciji s tim gospodarstvima osigurati sredstva za život i uvjete radnika u industriji«.⁷

⁷ Citirano prema **Vjesniku** od 15. II 1964. br. 6103, godine XXV str. 1.

PRILOG

Tabela I

Raspoloživi fond rada u satima

Područje	I v a r i j a n t a (15—)			II v a r i j a n t a (15—60)		
	Ukupno	period nagomilanosti		Ukupno	period nagomilanosti	
		I	II		I	II
0	1	2	3	4	5	6
Srbija	5 479 443 101	645 238 858	588 369 440	4 826 737 360	580 024 800	528 591 050
Uža Srbija	3 776 006 047	435 412 000	402 843 532	3 408 900 750	393 917 420	363 616 080
Vojvodina	1 095 791 834	134 874 778	123 958 128	947 864 580	115 802 460	107 224 500
Kosmet	607 645 220	74 952 080	61 567 780	569 972 030	70 304 920	57 750 470
Hrvatska**	2 687 961 100	—	305 311 310	2 362 025 600	—	268 412 000
Slovenija	559 144 080	—	71 709 040	447 312 840	—	57 574 920
Bosna i Hercegovina**	2 008 716 671	231 647 498	193 284 266	1 870 581 930	213 536 750	179 370 870
Makedonija	899 216 150	10 606 784	10 572 590	830 677 400	94 934 560	91 544 040
Crna Gora	310 685 200	36 551 200	28 718 800	274 644 860	32 311 160	25 387 340
Jugoslavija	11 135 871 676	924 044 340	1 197 965 446	10 611 979 990	920 807 270	1 150 880 220

Izvor: Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima, Skopje, 1964, str. 129.

** Na osnovu naših provjeravanja na temelju raspoloživog materijala u izvoru, pogrešno su utvrđeni ukupni fondovi u I varijanti za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Za Hrvatsku iznosi 2 671 906 960 što daje manji broj sati za 16 654 740 a za Bosnu i Hercegovinu iznosi 2 002 755 000 što daje za 5 961 671 sat manji raspoloživi fond. Ove razlike smanjuju i ukupni fond za Jugoslaviju koji u varijanti I iznosi 11 922 549 891. Ovdje želimo napomenuti da je i data suma od 11 135 871 767 pogrešna i ona prema datim podacima u kol. I treba da iznosi 11 943 166 302, što daje grešku od 809 294 535 radnih sati.

Tabela II

Potreban fond rada u satima

Područje	Grana	Potreban fond		
		Ukupno	Period nagomilanosti	
			I	II
SFRJ	ratarstvo	2 525 396 828		
	voć.-vin.	478 280 408		
	stočarstvo	4 014 318 765		
	u k u p n o	7 017 996 001	750 918 748	983 425 605
Srbija	ratarstvo	1 156 728 700	308 729 100	259 745 780
	voć.-vin.	227 456 042	41 848 066	55 576 050
	stočarstvo	1 694 739 365	141 228 268	141 228 268
	u k u p n o	3 078 926 107	491 805 434	456 550 098
Uža Srbija	ratarstvo	717 444 533	193 594 747	131 890 789
	voć.-vin.	188 746 170	33 914 140	46 414 120
	stočarstvo	1 154 046 375	96 170 520	96 170 520
	u k u p n o	2 060 237 078	323 679 407	274 475 429
AP Vojvodina	ratarstvo	331 362 967	79 450 804	107 866 223
	voć.-vin.	30 260 280	7 073 970	6 710 150
	stočarstvo	367 370 830	30 614 235	30 614 235
	u k u p n o	728 994 077	117 139 009	145 190 608
AKMO	ratarstvo	107 921 200	33 683 549	19 988 768
	voć.-vin.	8 451 592	859 956	2 451 780
	stočarstvo	173 322 160	14 443 513	14 443 513
	u k u p n o	289 694 952	50 987 018	36 884 061
Hrvatska	ratarstvo	562 427 800		
	voć.-vin.	157 418 110		
	stočarstvo	896 581 170		
	u k u p n o	1 616 427 080		246 240 580
Slovenija	ratarstvo	190 569 807		
	voć.-vin.	42 953 528		
	stočarstvo	211 742 600		
	u k u p n o	445 265 935		63 155 000
Bosna i Hercegovina	ratarstvo	347 592 944	88 106 047	55 010 848
	voć.-vin.	25 046 298	2 212 344	8 234 435
	stočarstvo	765 287 720	64 641 246	64 641 246
	u k u p n o	1 137 926 962	154 959 637	127 886 529
Makedonija	ratarstvo	232 313 920	46 935 110	43 051 060
	voć.-vin.	21 063 290	2 224 931	4 171 520
	stočarstvo	322 733 210	28 348 160	26 673 010
	u k u p n o	576 110 420	77 508 201	73 895 590
Crna Gora	ratarstvo	35 763 657	16 019 918	4 004 650
	voć.-vin.	4 341 140	356 000	1 423 600
	stočarstvo	123 234 700	10 269 558	10 269 558
	u k u p n o	163 339 497	26 645 476	15 697 808

Izvor: Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima Jugoslavije, Skopje 1964, str. 120.

Tabela IV

Viškovi radne snage (varijanta I 15— godina)

Područje	Broj viška radne snage	% viška od ukupnog broja	Udio viška u ukup- nom višku	Period nagomilanosti				udio
				I		II		
				broj	%	broj	%	
0	1	2	3	4	5	6	7	8
Srbija	1 068 594	43,8	48,4	584 034	23,9	557 170	22,8	43,2
Uža Srbija	762 557	45,5	34,5	433 502	25,9	534 778	31,9	41,4
Vojvodina	165 971	33,5	7,5	64 943	13,1	—84 928	—17,2	—6,6
Kosmet	140 066	52,3	6,4	85 589	32,0	107 320	40,1	8,4
Hrvatska	493 934	39,5	22,3	—	—	240 018	19,2	18,6
Slovenija	56 375	20,4	2,6	—	—	32 900	11,9	2,5
Bosna i Hercegovina	394 898	43,5	17,9	270 100	29,7	291 344	32,1	22,6
Makedonija	131 879	35,8	5,9	35 377	27,1	59 186	45,3	4,6
Crna Gora	61 909	47,4	2,9	98 481	26,7	110 554	29,8	8,5
Jugoslavija	2 207 589	44,4	100,0	—	—	1 291 172	25,8	100,0

Izvor: Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima Jugoslavije, Skopje, 1964, str. 148.

Tabela V

Viškovi radne snage (varijanta II 15—60 godina)

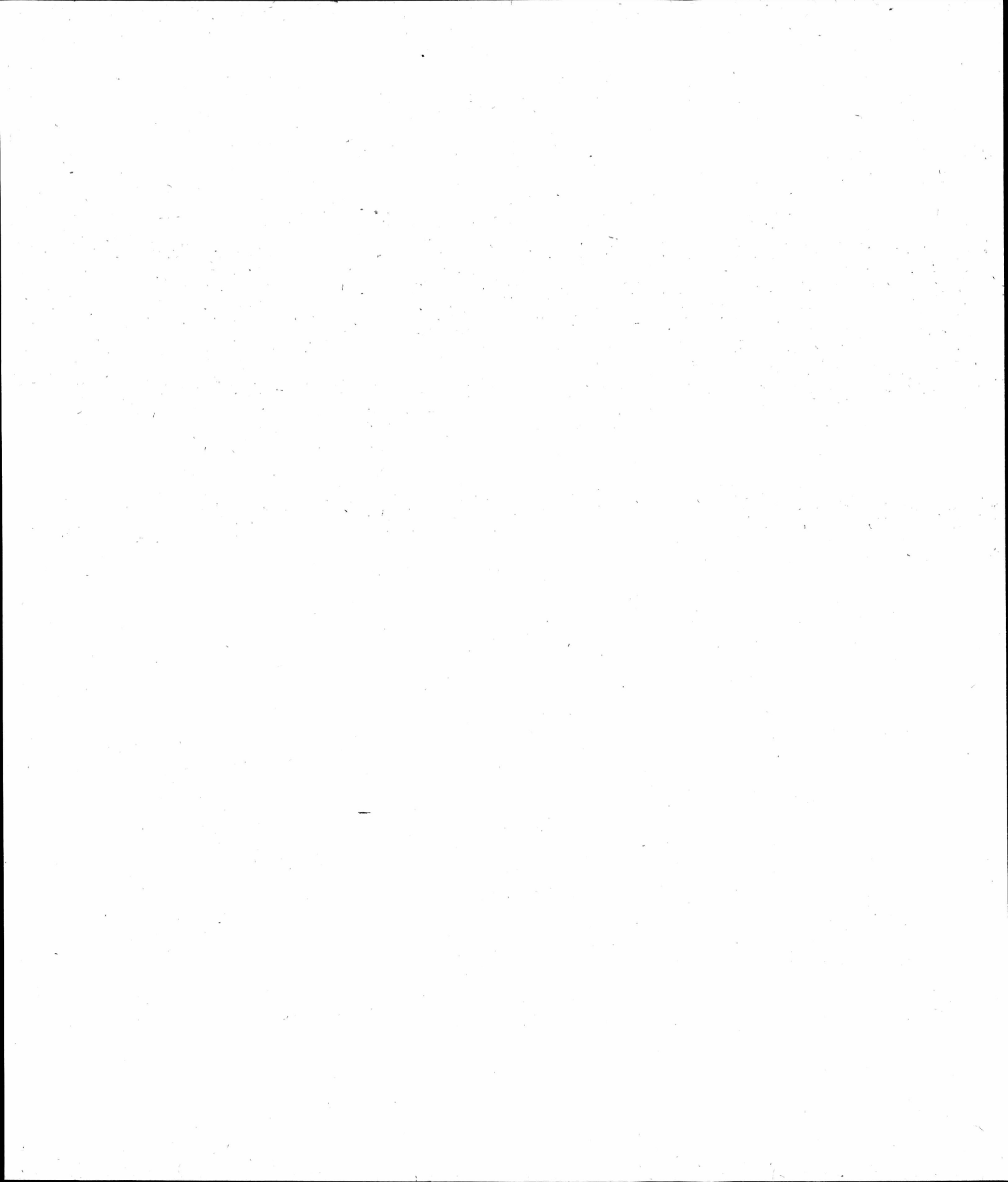
Područje	Broj viška radne snage	% viška od ukupnog broja	Udio viška u ukup- nom višku	Period nagomilanosti				udio
				I		II		
				broj	%	broj	%	
0	1	2	3	4	5	6	7	8
Srbija	821 912	37,4	49,3	334 188	15,2	310 278	14,1	62,6
Uža Srbija	599 406	39,6	36,0	270 146	17,8	371 419	24,5	74,9
Vojvodina	99 036	23,0	5,9	—4 950	—1,4	—151 864	—35,4	—30,6
Kosmet	140 066	52,3	6,4	85 589	32,0	107 320	40,1	8,4
Hrvatska	348 410	32,4	20,9	—	—	—147 597	—13,7	—29,8
Slovenija	10 133	4,6	0,6	—	—	— 21 461	— 9,7	— 4,3
Bosna i Hercegovina	334 545	39,1	20,1	234 308	27,4	245 163	28,7	49,4
Makedonija	103 904	30,6	6,3	67 024	19,8	65 364	19,3	13,2
Crna Gora	46 766	40,5	2,8	20 234	17,5	44 043	38,2	8,9
Jugoslavija	1 665 670	34,7	100,0	—	—	495 790	10,3	100,0

Izvor: Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima Jugoslavije, Skopje, 1964, str. 151.

Tabela III

Posječna zaposlenost u danima

Područje	Vrsta proizvodnje	Prosječno godišnje	Indeks	%	U periodu nagomilanosti radova				Raspodijivi broj dana rada u godini
					I		II		
					dana	%	dana	%	
SFRJ	ratarstvo	50,5		36,2	—	—	—	—	—
	voć.-vin.	9,5		7,2	—	—	—	—	—
	stoccarstvo ukupno	80,2	100,0	56,6	—	—	—	—	—
Srbija	ratarstvo	47,4	90,9	37,5	12,6	62,7	10,6	56,8	—
	voć.-vin.	9,3		7,5	1,7	8,6	2,3	12,3	—
	stoccarstvo ukupno	69,5		55,0	5,8	28,7	5,8	30,9	—
Uža Srbija	ratarstvo	126,2		100,0	20,1	100,0	18,7	100,0	225
	voć.-vin.	42,8		34,8	11,5	59,8	7,9	48,0	—
	stoccarstvo ukupno	11,3		9,2	2,0	10,5	2,8	17,0	—
Vojvodina	ratarstvo	62,8	87,7	56,0	5,7	29,7	5,7	35,0	—
	voć.-vin.	6,1		43,9	19,2	100,0	16,4	100,0	225
	stoccarstvo ukupno	74,0		4,3	16,0	67,8	21,7	74,3	—
AKMO	ratarstvo	40,3	101,9	51,8	6,2	26,1	6,2	21,0	—
	voć.-vin.	3,2		3,0	23,6	100,0	29,3	100,0	221
	stoccarstvo ukupno	64,7		59,8	0,3	1,7	0,9	6,7	—
Hrvatska	ratarstvo	108,2	72,7	100,0	19,0	100,0	13,8	100,0	227
	voć.-vin.	45,0		34,6					
	stoccarstvo ukupno	12,0		9,8					
Slovenija	ratarstvo	78,9	97,3	55,6					
	voć.-vin.	136,5		100,0					
	stoccarstvo ukupno	68,8		42,8					
Bosna i Hercegovina	ratarstvo	15,5		9,7					
	voć.-vin.	76,4		47,5					
	stoccarstvo ukupno	160,7	114,6	100,0					
Makedonija	ratarstvo	38,3		30,5	9,7	56,9	6,1	43,0	202
	voć.-vin.	2,8		2,3	0,2	1,5	0,9	6,5	—
	stoccarstvo ukupno	84,4	89,5	67,2	7,1	41,6	7,1	50,5	—
Crna Gora	ratarstvo	125,5		100,0	17,0	100,0	14,1	100,0	219
	voć.-vin.	63,2		40,3					
	stoccarstvo ukupno	5,7		3,7	0,6	2,9	1,1	5,5	—
Izvori: Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima Jugoslavije, Skopje, 1964. str. 139.	ratarstvo	87,9		56,0	7,7	36,5	7,3	36,3	—
	voć.-vin.	156,8		100,0	21,1	100,0	20,1	100,0	245
	stoccarstvo ukupno	27,4	111,8	21,9	12,3	60,1	3,1	25,5	—
Izvori: Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima Jugoslavije, Skopje, 1964. str. 139.	voć.-vin.	3,3		2,7	0,3	1,4	1,1	9,1	—
	stoccarstvo ukupno	94,4		75,4	7,8	38,5	7,8	65,4	—
	stoccarstvo ukupno	125,1	89,2	100,0	20,4	100,0	12,0	100,0	238

Summary

THE SURPLUS OF MANPOWER IN AGRICULTURE IN YUGOSLAVIA

In this paper the author discusses the problem of the surplus of manpower in agriculture in Yugoslavia. His analysis is based on the questions which have to be solved from the standpoint of the s. c. »full employment«. So far as there exists a surplus of manpower in any kind, it is very difficult to speak about the concept of »full employment«.

The surplus of manpower, as is known, appears in developing countries mostly in agriculture which is the case in Yugoslavia too. On this problem in Yugoslavia exist many studies but the author's intention is not to discuss these studies, but to give an analysis of this problem from an another standpoint than that which was the base in the study »The Reserves of Agricultural Manpower on Private Households in Yugoslavia«.

To explain the own standpoint the author gives first a short overview of the standpoint in the named study, and accepts the methods for establishing the needed size and the available size of labour on the base of the possible days of work during a year.

After that the author gives, in table IV in the supplement, an overview of the surplus of the manpower in agriculture in Yugoslavia and the provinces as it was established on the base of the number of agriculturists living on private agricultural households. According to that approach the surplus was established at more than 2.2 millions as the first variant, and near 1.7 millions as the second variant.

The author's approach to this problem is based on the number of agriculturists by profession, and he established a surplus of manpower in agriculture in Yugoslavia only by 1.5 million workers, which data are given in table 3. in the article. Author accepts the method of recalculation the number of available manpower according to the age and using this method to correct the number of 1.5 million as the surplus, the author establishes the »real« surplus of only 1.4 million persons.

To achieve the stage of full employment in Yugoslavia the author suggests the shift of this surplus from agriculture to nonagricultural activities, but this people is mostly unqualified. Because of that the author inclines toward the suggestion of the Committee for working questions which suggests to find a way to employ this surplus in cooperatives organizing a kind of industrial production in agriculture.

Резюме

ИЗЛИШЕК РАБОЧЕЙ СИЛЫ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ЮГОСЛАВИИ

В настоящей работе автор рассматривает проблему излишка рабочей силы в сельском хозяйстве Югославии. Его анализ основывается на вопросах, которые должны быть решены с позиции так называемого „полного трудоустройства“. Поскольку существует и малейший излишек рабочей силы, в таком случае очень трудно говорить о „полном трудоустройстве“.

Излишек рабочей силы в развивающихся странах, как уже известно, является главным образом в сельском хозяйстве, что имеет место и в Югославии. Об этой проблеме имеется в Югославии несколько монографий, но автор не ставил своей задачей обсуждать эти монографии, а анализировать эту проблему с иной точки зрения, чем это было сделано в монографии „Резервы рабочей силы в единоличных хозяйствах в сельском хозяйстве Югославии“.

Чтобы объяснить свой взгляд, автор сначала даёт краткий обзор упомянутой уже монографии, и принимает метод установливания нужного фонда труда и имеющегося в распоряжении фонда труда на основании возможных дней труда в течение года.

После этого автор в таблице IV, в приложении настоящей статьи, даёт обзор излишка рабочей силы в сельском хозяйстве Югославии и её районах, как он

уже был установлен в упомянутой уже монографии. Излишек был установлен на основании числа земледельцев, живущих в одиночных хозяйствах. На основании такого подхода к рассматриваемому вопросу был установлен излишек свыше 2,2 миллиона, по первому варианту, и почти 1,7 миллиона по второму.

Подход к этой проблеме автора настоящей статьи базируется на числе тех, кто в самом деле занимается земледелием, и таким способом он установил излишек рабочей силы в сельском хозяйстве Югославии всего 1,5 миллиона (таблица III в тексте). Автор принимает метод исчисления числа имеющейся в распоряжении рабочей силы на основании возраста, и таким способом корректирует излишек рабочей силы с 1,5 миллиона на 1,4 миллиона лиц, как „настоящий“, излишек рабочей силы в сельском хозяйстве.

Чтобы в Югославии достигнута была степень полного трудоустройства, автор считает, что к этому повело бы переливание упомянутого излишка из сельского хозяйства в другие сферы деятельности, особенно в так называемые терциарные. Это нужно проводить осторожно, так как этот излишек касается главным образом неквалифицированной рабочей силы. Бвиду этого примыкает к взглядам по этому вопросу Комитета по вопросам труда, который рекомендует изобретение способа, дающего возможность трудоустроить имеющийся излишек в самом сельском хозяйстве путём осуществления промышленного способа производства в этой сфере деятельности.